

ARCHITEKTÚRA NA SLOVENSKU - SPRIEVODCA

(poznatky z riešenia grantového výskumného projektu)

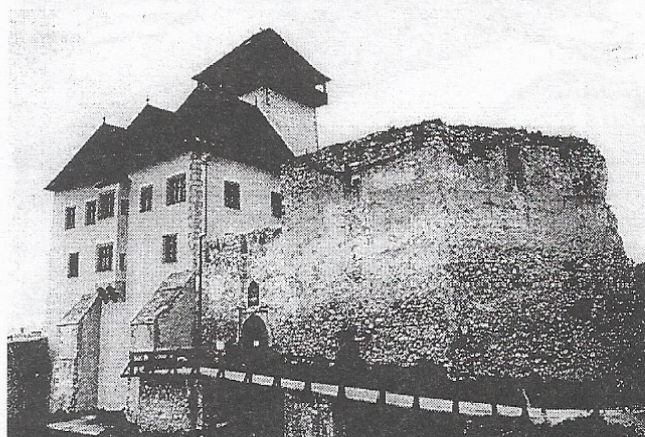
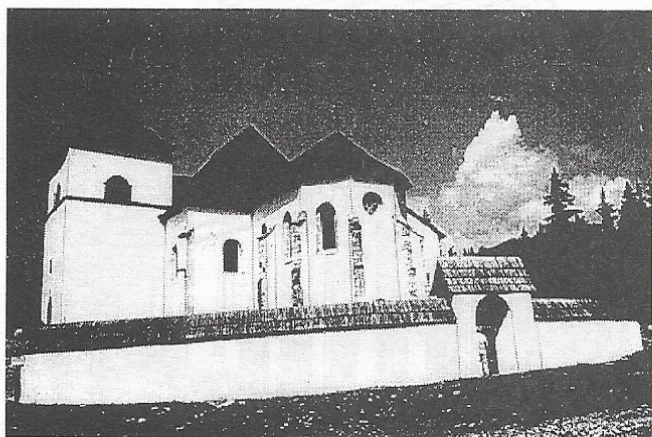
Doc. Ing.arch. ELENA LUKÁČOVÁ, PhD.

Výber témy

Členovia Katedry dejín architektúry a umenia, posmelení úspešnými výsledkami výskumného projektu **"Sakrálna architektúra na Slovensku"**, sa v roku 1994 opäť rozhodli vytvoriť bádateľský tím pre riešenie závažnej témy. Verní zameraniu na problematiku dejín architektúry na Slovensku chceli sme v tejto oblasti zhrnúť najnovšie poznatky o významných architektonických dielach minulosti, ale aj súčasnosti formou sprievodcu. K takémuto prezentovaniu nášho bohatého architektonického fondu nás viedla skutočnosť, že "slovenské reálie sa iba zriedka vyskytujú v obraze európskej architektúry, v publikáciách vytváraných význačnými zahraničnými vedcami - historikmi architektúry. Príčinou je stále absencia syntetických, vedeckých diel o našej architektúre. Vyspelejšie kultúrne krajiny majú aj túto oblasť mapovania svojej kultúry pokrytú obyčajne väčším počtom publikácií sprievodcovského typu, ktoré potom slúžia ako primárna a súčasne vedecky fundovaná informácia o architektonickej produkcii daného štátu" (cit. zo žiadosti o grant).

Hlavným cieľom výskumného projektu, naplánovaného na roky 1995 - 1997 a finančne zabezpečeného grantovou agentúrou VEGA MŠ SR a SAV, bolo sformovať a naplniť model vyváženého a proporčne harmonického obrazu architektúry na Slovensku v celej škále typologických druhov od najstarších čias až dodnes. Realizácia tohto cieľa mala smerovať k príprave

publikácie - sprievodcu architektúrou - a výhľadovo ku komplexnej monografii dejín architektúry u nás. Súčasný stav problematiky nás oprávňoval k nádejam, že takéto predstavenie architektonickej tvorby na našom území bude originálnym príspevkom do vedy o architektúre. Monografické spracovanie dejín architektúry na Slovensku doposiaľ nevzniklo a uskutočnili sa iba čiastkové syntézy. Na nich sa pracovisko riešiteľského kolektívu výrazne podieľalo knižnými publikáciami: Kolektív: Klasicistická architektúra na Slovensku, Bratislava 1958, Krivošová, J.-Lukáčová, E.: Premeny súčasnej architektúry Slovenska, Bratislava 1990, Foltyn, L.: Slowakische Architektur und die tschechische Avantgarde, Dresden 1991, slovenské vydanie: Slovenská architektúra a česká avantgarda 1918 - 1939, Bratislava 1994, Dulla, M.: Architektúra dnes, Bratislava 1993, Lukáčová, E. a kol.: Sakrálna architektúra na Slovensku, Komárno 1996. Ďalšie témy boli riešené formou čiastkových výskumných úloh ŠPZV (1960 - 1990), resp. vyšli ako učebnice a skriptá. Odborná literatúra, v ktorej by sa architektúra prezentovala miestopisne identifikačným spôsobom, sa u nás obmedzuje iba na niekoľko titulov. Je to predovšetkým hlavné katalogizačné dielo - Súpis pamiatok na Slovensku, Bratislava 1967 - 1978, dnes už pomerne zastarané. Ďalšími prácami sú: Šášky, L.: Sprievodca po pamiatkach Bratislavy, Bratislava 1976, Šášky, L.: Umenie Slovenska, obrazový sprievodca po pamiatkach, Bratislava 1988, Holčík, Š., Rusina, I.: Umenie Bratislavy, Bratislava

Liptovská Mara, kostol Panny Márie prenesený do Múzea liptovskej dediny v Pribyline.
Trenčín, hrad po rekonštrukcii

1987 a iné. Turisticko-spravidcovské tituly k niektorým lokalitám sú väčšinou mimo rámca vedeckého výskumu, aj keď čerpajú z pôvodných vedeckých prameňov. Literatúra charakteru kultúrno-architektonického sprievodcu, ktorý by zachytával na úrovni súčasného vedeckého poznania celé historické obdobie od praveku až po realizáciu práve končiacieho 20. storočia bez ideologizujúcich deformácií, zatiaľ u nás chýba.

Poznámka k personálnemu zloženiu tímu

Je potrebné uviesť, že na riešení VP sa podieľali pedagogickí pracovníci FA, ktorí sa výskumnej práci mohli venovať len v obmedzenom rozsahu (jeden špičkový a jeden externý vedecký pracovník SAV - ÚSTARCH). Po odchode doc. M. Dulla zodpovednou riešiteľkou v rokoch 1995 - 97 bola doc. E. Lukáčová, zástupcami doc. M. Dulla a v r. 1997 doc. J. Krivošová. Tragickým úmrtím doc. J. Štibrányho vznikla medzera v pokrytí problematiky gotickej architektúry. Tieto objekty si napokon rovnomerne rozdelili spoluriešitelia a od r. 1996 kolektív doplnila Ing. arch. J. Pohaničová, ktorá je zároveň zaradená v internom doktorandskom štúdiu s témou stredovekej architektúry na Slovensku. Ostatné obdobia mali v gescii:

- pravek, archeologické pamiatky: doc. B. Dohnány
- predrománska a románska architektúra: prof. M. Bašo
- gotická architektúra: všetci riešitelia
- renesančná architektúra: Ing. arch. N. Hrašková
- baroková architektúra: prom.hist. D. Šoltéssová, doc. E. Lukáčová
- klasicizmus a 19. storočie: doc. E. Lukáčová, doc. J. Krivošová
- ľudová architektúra: doc. J. Krivošová

- 20. storočie: doc. M. Dulla

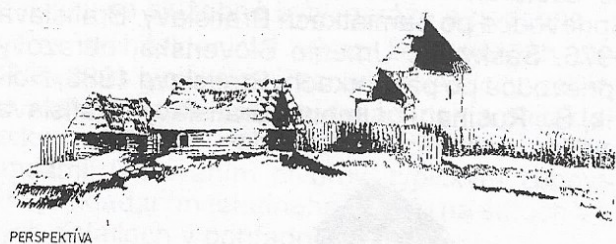
S osvedčeným zložením riešiteľského tímu a na báze špecializácie autorov sme boli schopní obsiahnuť celú širokú problematiku historickej i súčasnej tvorby.

Výsledky riešenia

Pôvodnú koncepciu SPRIEVODCU sme počas riešenia konkretizovali v bodoch:

- Určenie adresáta, ktorým by mal byť nielen odborník, ale aj poučený laik.
- Riešenie vzťahu regionalizácie aj s ohľadom na nové územné členenie Slovenska a chronologickú líniu architektúry. Tieto dva momenty zavážili pri vytypovaní významných lokalít a reprezentačných objektov z celého územia.
- Sledovanie všetkých prejavov architektonickej činnosti v rozmanitosti stavebných druhov. Všímali sme si urbanistické pozoruhodnosti, komplexy i solitéry, sakrálne, obytné, kultúrne, administratívne, školské, pre spoločné ubytovanie, zdravotnícke, obchodné, športové, sociálne, priemyselné, dopravné, inžinierske, fortifikačné a iné stavby.

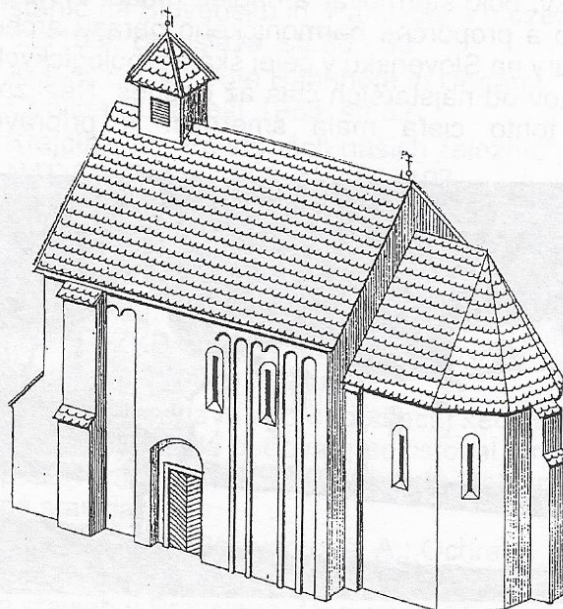
Prvým krokom bol dôkladný výber reprezentujúcich príkladov s prihliadnutím na spoločenské a historické pozadie vzniku týchto diel. Dovtedy, kým sme zostavili Generálny zoznam objektov (k 15.12.1997 obsahoval 1017 jednotiek), bolo potrebné analyzovať dovtedajší stav historiografie slovenskej architektúry v chronológii, kategorizovať objekty podľa ich historického, umeleckého a technického významu i prínosov v celkovej mozaike. V priebehu riešenia sme vypracovali vzorové heslá jednotlivých kategórií (I - IV, 30 - 5 riadkov textu), čím sa určil rozsah a štruktúra popisov. Heslá majú jednotné záhlavie, všimli sme si urbanistické začlenenie objektov,

PERSPEKTÍVA

NÁLEZISKO - PÓDORYS M=1:600

Ducové - Kostolište, rekonštrukcia veľmožského dvorca. Nová Dedinka, kostol na cintoríne.

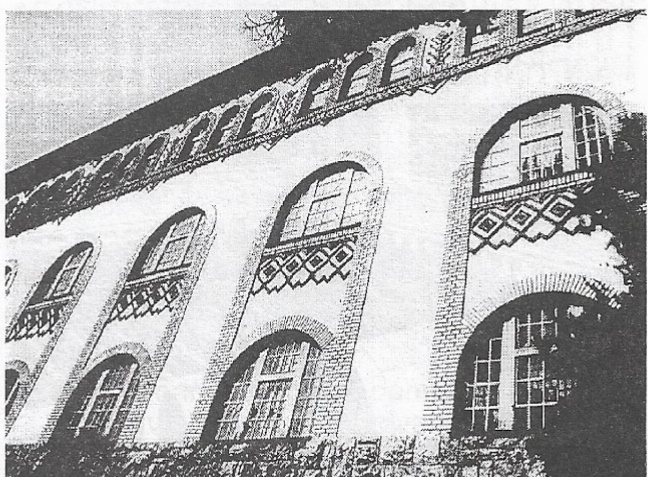
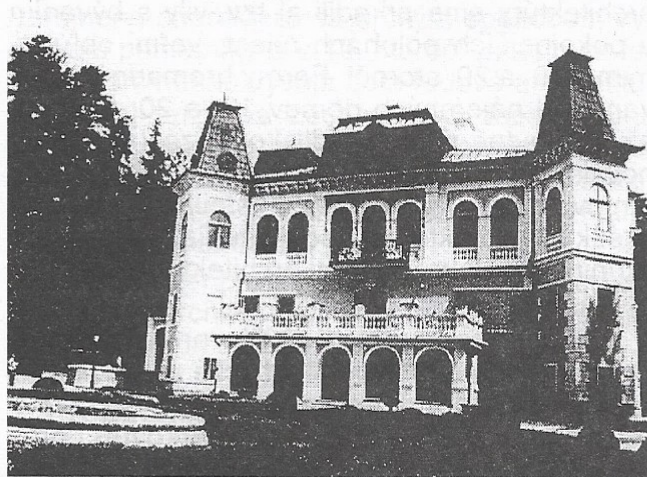
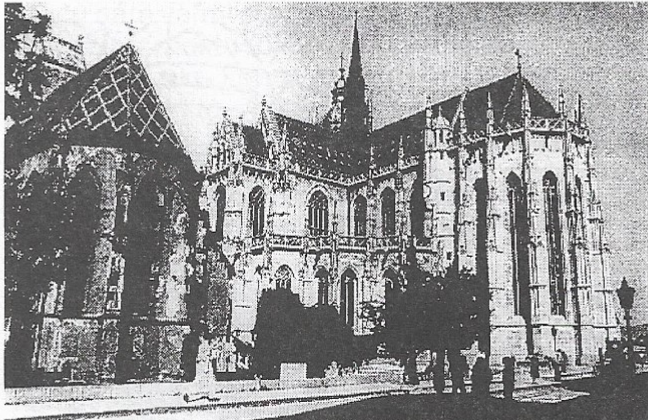
architektonické hodnoty, konštrukčné riešenie, pozoruhodné detaily, využitie objektu atď. Nové informácie sme získali archívnym štúdiom, ale najmä základným a overovacím prieskumom v teréne. Do základného zberu údajov sme zapojili i poslucháčov 2. a 3. ročníka FA STU. Zoznam hesiel - objektov - je spracovaný počítačovou metódou. Je otvoreným systémom, s ktorým stále pracujeme a príhodne ho aktualizujeme tak, aby v jednotlivých lokalitách neabsentovali významné stavby. Zoznam objektov v roku 1996 opoňovali dvaja poprední odborníci - Prof. Ing.arch. D. Majzlík, CSc. a Ing.arch. J. Lalková, CSc. ktorých pripomienky sme uplatnili v ďalšom riešení.

Ťažiskom a výsledným elaborátom riešenia je súbor dosiaľ spracovaných 303 hesiel, usporiadaných v dvoch dieloch zatiaľ podľa riešiteľov v abecednom poriadku. Heslá sú dokumentované čierno-bielymi fotografiami (exteriér, interiér, detaily), pôdorysmi, alebo ďalšími plánovanými podkladmi. Obrazová dokumentácia je predložená v pracovnej verzii, pretože sme nemali ani personálne, ani hodinové kapacity na jej definitívne spracovanie, vhodné pre knižný rukopis.

Budúci používateľ Sprievodcu bude si môcť podľa záujmu vyhľadať buď jednotlivé pamiatky určitého slohu, obdobia, alebo typu stavieb, príp. jedného regiónu (mesta, okresu, kraja a pod.). Najstaršie stopy architektonickej činnosti prezentujú archeologické nálezy pravekého

osídlenia nášho územia rozličnými kultúrami a nálezy dokazujúce silný vplyv rímskej civilizácie začiatkom nášho letopočtu. Sú to jaskynné príbytky, pohrebiská, sídliská doby bronzovej, rímske stanice a kastely, hradiská Keltov a Slovanov. V zozname objektov ich reprezentuje výber 30 najvýznamnejších lokalít.

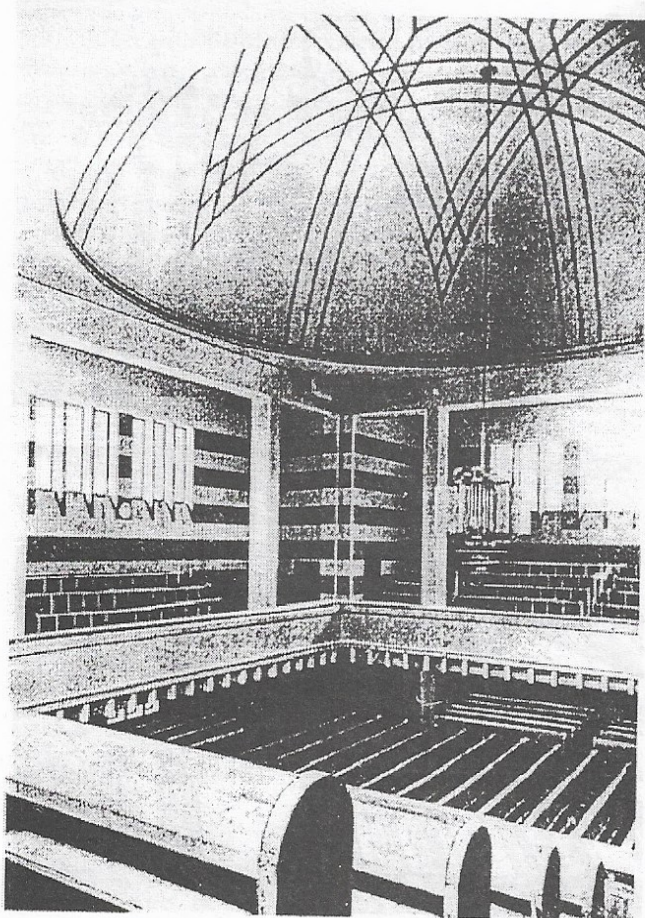
Poznatky o predrománskej a románskej architektúre boli výrazne obohatené systematickým archeologickým výskumom najmä po II. svetovej vojne, takže tu máme už pomerne veľa prezentovaných pamiatok nielen v základoch, ale aj v ich hmotovopriestorovom pôsobení; väčšina z nich, najmä sakrálnych stavieb, je aj aktívne začlenená do súčasného života. Okrem murovaných pozdĺžnych kostolov sú to rotundy, ktoré zaberajú hlavne juhozápadnú časť Slovenska a vznikli v období Veľkej Moravy, ďalej zemepanské kostolíky, dvorce a hradiská na strategicky významných miestach (obchodné cesty, brody a pod.). Aj mierkou nevelké objekty vyznievajú monumentálne a dôstojne. Pôsobenie reholí upevňovalo kresťanstvo a prvé kláštorné komplexy, aj keď boli neskôr prestavované, vznikli v 9. - 12. storočí. Pamiatky tohto súboru majú aj bohatú grafickú dokumentáciu, najmä pozoruhodné rezoaxonometrie, veľmi obľúbené a názorné zobrazenie v literatúre sprievodcovského typu. Počet vybraných príkladov sa blíži k 100 objektom.

Pribylina, Múzeum liptovskej dediny, zrubové domy. Betliar, kaštieľ.

Košice, kaplnka sv. Michala a dóm sv. Alžbety. Liptovský Mikuláš, gymnázium, tehlóv ornament.

Jednotlivé príklady z gotického obdobia (13. až zač. 16. st.) najmä z oblasti sakrálnej architektúry predstavujú vyvrcholenie našej stredovekej architektúry. Od skupín drobných vidieckych ranogotických kostolíkov v Turci, Liptove, na Spiši, v Gemeri, ale aj na západnom Slovensku môžeme predstaviť veľké množstvo farských kostolov, kde gotická myšlienka v jednote filozofie a umenia vypovedá o veľkom majstrovstve konštruktívneho zvládnutia i umeleckého dotvorenia v sochárskych i maliarskych prácach. Väčšinu z nich sme zaradili do prvej a druhej kvalitatívnej kategórie. Gotické kláštorné komplexy môžu zaujať najmä v našich mestách, ako aj solitery mimo nich. Pre návštevníka severného Slovenska bude zaujímavá skupina dvojloďových neskorogoticky upravených kostolov. Popisy kostolov a kláštorov obsahujú datovanie jednotlivých stavebných etáp a úprav až po súčasnosť. Popri urbanistickom začlenení do mestského organizmu, prípadne ich lokalizácie v rámci obce, pozornosť je sústredená na dispozičnú a hmotovú skladbu objektu, spôsob zaklenutia, interiérové a exteriérové prvky, vzácne fresky, až po analýzu fasád a detailov. Do informácií sú zahrnuté aj novšie výskumy, prípadne rekonštrukcie, ktoré prebiehajú. To isté sa uplatnilo aj u areálov mestských hradov v baníckych oblastiach, ktoré okrem sakrálnych objektov (kostol, karnier, cintorín) obsahovali aj profánnu architektúru (radnice, obytné domy, fortifikácie).

Neologická synagóga v Žiline od P. Behrensa, interiér

Práve hrady sú veľmi atraktívnou skupinou stavieb v rámci turistického ruchu i pre jednotlivých záujemcov. V hradných komplexoch sa dochovali gotické jadrá i časti opevňovacích systémov. Turecké nebezpečenstvo spôsobilo v renesančnej etape 16. a 17. storočia, že prevládala ich obranná funkcia. Neskôr slúžili na rôzne i nevhodné funkcie (kasárne, sklady a pod.), čo malo za následok, že do dnešnej doby sa zachovali len v ruinálnom stave. Mnohokrát sa však hrady podarilo, i vďaka pamiatkárskym snahám a zásahom v 19. a predovšetkým v 20. storočí, zachrániť, prípadne zrekonštruovať do dobového autentického výrazu. Avšak ešte stále je veľa neprístupných objektov, a tu vyvíjajú záslužnú činnosť i dobrovoľné organizácie mládeže a ochranárov aspoň v záujme ich konzervácie. Najvýznamnejšie hradné komplexy sú národnými kultúrnymi pamiatkami. Do Sprievodcu sme vybrali vzorku 37 objektov z celého územia.

U obytných meštianskych domoch hlavne nižšie podlažia vypovedajú o stredovekých etapách týchto mnohokrát upravovaných objektov. Nadzemné podlažia si zachovali renesančnú, resp. barokovú podobu, fasády naproti tomu šat historizujúcich úprav 19. storočia (neoslohy, eklekticismus). Veľmi ťažkou úlohou bolo vybrať typické ukážky z našich mestských pamiatkových rezervácií, kde sú pozoruhodné buď celé domoradia a bloky alebo jednotlivé ukážky individuálnej meštianskej zástavby. Žiaľ, v mnohých našich mestách historický bytový fond natoľko schátral, že sa pristupovalo k celoplošným asanáciám. Tu sme prišli o mnohé hodnoty, pretože práve po r. 1989 modernizáciou, usporiadaním vlastníckych majetkových vzťahov, resp. zmenou funkcie (obytná: administratívno-obchodná, kultúrna a pod.) meštianske domy s atraktívnymi dvorovými časťami sa stali oživením peších zón v historických jadrách miest. Podobná je situácia aj reprezentačných mestských, pôvodne šľachtických, resp. cirkevných palácov, z ktorých najkvalitnejšie sa stali muzeálnymi alebo administratívno-školskými budovami. K tejto skupine obytnej architektúry sme priradili aj tzv. vily s bývaním v pokojnejších polohách miest, veľmi obľúbeným v 19. a 20. storočí. Formy hromadného bývania od nájomných domov 19. a 20. storočia až po obytné súbory sídliskovej zástavby najnovšieho obdobia majú tiež svojich reprezentantov, pričom sme uprednostnili len kvalitné ukážky architektonického riešenia. Túto veľkú skupinu mestskej obytnej architektúry tvorí 139 príkladov.

Vo vidieckom prostredí na Slovensku dominujú najmä od renesancie šľachtické a zemianske kaštiele a kúrie. Takmer každá obec mala takéto zemepanské sídlo, obklopené parkovou úpravou okolia i s vodnými plochami. Pri našich prieskumoch v teréne sme však až pri obhliadke objektov museli s ľútosťou konštatovať, že väčšina

týchto zaujímavých a cenných stavieb je v nevyhovujúcom stavebno-technickom stave, predovšetkým následkom neadekvátneho využívania bez pamiatkárskej ochrany a záujmu obcí i majiteľov. Vopred vytipované príklady sme museli vyradiť z evidencie, pretože napriek svojim nesporným hodnotám nie sú momentálne pre svoj dezolátny stav vhodné na navštevovanie verejnosťou. V zozname sa ich počet stále pohybuje okolo 90.

Pre naše prostredie typické murované renesančné zvonice spišského regiónu so štítkovými atikami, ďalšie drevené a 5 artikulárnych drevených evanjelických a. v. kostolov nemôžu chýbať v ponuke zaujímavých pamiatok. Podobne návštevníkom východného Slovenska môžeme ponúknuť trasu s návštevou skupín malebných drevených grécko-katolíckych a pravoslávnych kostolov - cerkví.

V barokovom období dominovali početnosťou sakrálne stavby (v zozname 62). K tradičným typom pribudla votívna architektúra - morové a mariánske stĺpy, kaplnky a kalvárie. Z nich 13 tvorí ukázkovú skupinu. Klasicizmus a nastupujúci romantizmus 19. storočia sa zapísali do histórie architektúry veľkým rozvojom nových stavebných druhov, čo sme chceli ukázať jednak v chronologickej postupnosti, ale aj kvalitatívnym zvyšovaním riešenia prevádzok, konštrukčných princípov a zavádzania novinek, ktoré priniesla technická revolúcia minulého storočia i najnovšie technológie, materiály a tvorivé postupy od 30. rokov 20. storočia (funkcionalizmus) až do polovice 90. rokov.

Okolo 30 stavieb s kultúrnym poslaním, 30 zdravotníckych a rekreačných, 70 administratívnych, 27 stavieb pre spoločné ubytovanie (hotely, internáty, kasárne), 13 obchodných, 9 športových a 14 dopravných-inžinierskych a priemyselných objektov vystihuje široké pole a tematiku architektonickej tvorby modernej doby u nás (banky, vzdelávacie centrá, tržnice, divadlá, múzeá, nemocnice, kúpeľné stavby, sanatóriá, obchodné domy, haly, plavárne a kúpaliská, železničné stanice, mosty, továrne a pod.). Zo stavieb verejného charakteru sa určitým spôsobom vyčleňujú pamätníky a v 19. storočí zvláštnym fenoménom nášho vývoja bola ľudová architektúra, ktorej torzo sa zachovalo dodnes in situ, alebo záchranou transferom - prenesením do rezervácií, či múzeí ľudovej architektúry - skanzenov. Výber v tejto skupine tvorí 86 lokalít, vrátane technických pamiatok.

Z načrtnutej problematiky vidieť pestrosť ponuky našej architektúry, vhodnej na poučenie i jej navštívenie pri cestách po Slovensku.

Propagácia a perspektíva projektu

Čiastkové poznatky z riešenia tejto úlohy boli priebežne publikované, najmä problematika 20.

storočia (Architektúra a urbanizmus). Niektoré heslá boli v upravenej podobe odovzdané objednávateľovi - Encyklopedickému ústavu SAV v Bratislave - pre Encyklopédiu BELIANA, ktorej zväzky budú postupne vychádzať. V rokoch 1996 a 1997 Katedra pod vedením Doc. J. Krivošovej významne prispela k propagácii FA STU výstavnou činnosťou. Zaslúžili sa o to modely vybraných reprezentačných stavieb, ktoré spracovávali poslucháči pod vedením riešiteľov. Výstavy modelov sakrálnych pamiatok na Slovensku sme usporiadali v spolupráci s múzeami v Trnave, v Lučenci, v Brne a v Galante a na paneloch sme predstavili Sakrálnu architektúru Oravy, Liptova, Spiša a Šariša v Zakopanom, v Kežmarku a v Starej Ľubovni. Tu sme prezentovali predovšetkým grafickú a fotografickú dokumentáciu vybraných príkladov. Poslednou výstavou modelov všetkých typov stavieb je výstava v Galérii nadácie MINISLOVENSKO v Bratislave.

Perspektívou pre dotiahnutie projektu do podoby rukopisu knižnej publikácie je dokončenie zostávajúcich hesiel v rámci inštitucionálneho výskumu. Podľa doterajších skúseností z riešenia tejto úlohy bolo pomerne ťažké skĺbiť viacčlenný kolektív a prístupy výrazných individualít - osobností riešiteľov v záujme dodržania jednotnej koncepcie. Napriek tomu, že bez finančného príspevku grantovej agentúry VEGA by vôbec nebolo možné rozpracovanie tejto problematiky, prácu nám veľmi sťažoval nepravidelný prísun finančných prostriedkov, ich regulácia a uvoľnenie vždy až ku koncu kalendárneho roka. O tematiku projektu prejavilo záujem Komárňanské vydavateľstvo KT, s.r.o. Komárno, ktoré by prichádzalo do úvahy ako možný realizátor výsledkov riešenia po dopracovaní kompletného rukopisu.

Dedičstvo minulosti našej architektúry a výsledky architektonickej tvorby 20. storočia predstavujú nesmierne hodnoty, ktorých objektívne posúdenie a predstavenie širokej verejnosti je nanajvýš aktuálne a potrebné. Dúfame, že knižné vydanie výskumného projektu ARCHITEKTÚRA NA SLOVENSKU - SPRIEVODCA splní takéto očakávanie.

Literatúra:

Súpis pamiatok na Slovensku, I.-III. diel. Obzor, Bratislava, 1964-1967.

Štátny zoznam kultúrnych pamiatok. SÚPSOP, Bratislava - údaje poskytované riešiteľom od r. 1990.

Výskumné projekty KDAU, FA STU, Bratislava.